

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת כי תשא, תשס"ח
מספר 744מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

משה - סנגורם של ישראל

בכעסו על חטא העגל, אמר ה' למשה: "וְעַתָּה הַנִּיחָה לִּי... וְאַכְלָם" (לב:י). על כך הגיב משה כמתואר: "וַיַּחַל מֹשֶׁה אֶת פְּנֵי ה' אֶל-לִהְיוֹ וַיֹּאמֶר לְמַה ה' יַחַרְרָה אַפָּי בְּעַמְּךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּכַח גְּדוֹל וּבְיָד חֲזָקָה. לְמַה יֹּאמְרוּ מִצְרַיִם לְאֹמֶר בְּרָעָה הוֹצִיאָם לְהַרְגֵם אֹתָם בְּהָרִים וּלְכַלְתָּם מֵעַל פְּנֵי הָאָדָמָה, שׁוֹב מִחֲרוֹן אַפָּי וְהִנֵּחֵם עַל הָרְעָה לְעַמְּךָ. זָכֹר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בְּךָ וַתְּדַבֵּר אֲלֵהֶם אַרְבָּה אֶת זַרְעֲכֶם כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכָל הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֲתֵן לְזַרְעֲכֶם וְנָחְלוּ לְעֹלָם" (שם:יא-יג).

בדברי הסנגוריה האלה של משה רבנו לפני ה', ניתן להבחין בטיעונים מגוונים. פרשנות הכתובים בחלק ממדרשי חז"ל מייחסת למשה גישה אסרטיבית. להלן נזכיר אחדים מהם המופיעים בשמות רבה (וילנא, פרשה מג):

א. "מעמיד פנים" כלפי ה'

'ויחל משה', כך פתח ר' תנחומא בר אבא (תה' קו:כג): 'ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו'; א"ר חמא בר חנינא: הסניגור הטוב מסביר פנים בדין, משה אחד משני סניגורין שעמדו ללמוד סניגוריא על ישראל והעמידו פנים כביכול כנגד הקב"ה, משה ודניאל.

את המלים "עמד בפרץ" מפרש הדרשן במשמעות של עמידה ב'פרץ רגשות'; כביכול משה לא נקט בגישה הסנגוריה השכיחה של הסברת פנים לשופט, אלא ב'העמדת פנים' שיש בה העזה וחריפות. להלן (בסעיף ד) נדגים דבריו.

ב. "מתיר את נדרו" של ה'

'ויחל משה' מהו כן? אמר ר' ברכיה בשם ר' חלבו בשם ר' יצחק: שהתיר נדרו של יוצרו. כיצד?! אלא בשעה שעשו ישראל העגל עמד משה מפייס הא-להים שימחול להם, אמר הא-להים: משה כבר נשבעתי: 'זבח לאלהים יחרם' (שמ' כב:יט), ודבר שבועה שיצא מפי איני מחזירו, אמר משה: רבון העולם ולא נתתי לי הפרה של נדרים ואמרת: 'איש כי ידר נדר לה' או השבע שבועה לאסור אסור על נפשו לא יחל דברו' (במ' ל:ג), הוא אינו מוחל אבל חכם מוחל את נדרו בעת שישאל עליו, וכל זקן שמורה הוראה אם ירצה שיקבלו אחרים הוראתו צריך הוא לקיימה תחילה, ואתה צויתני על הפרת נדרים, דין הוא שתתיר את נדרך כאשר צויתני להתיר לאחרים. מיד נתעטף בטליתו וישב לו כזקן והקב"ה עומד כשואל נדרו.

א"ר יוחנן דבר קשה אמר לפניו: "תהית" אתמהא?! א"ל: 'תוהא אנא על הרעה אשר דברתי לעשות לעמי', אותה שעה אמר משה: מותר לך מותר לך אין כאן נדר ואין כאן שבועה הוי – 'ויחל משה' - שהפר נדרו ליוצרו, כד"א: 'לא יחל דברו'; אר"ש בן לקיש: לפיכך נקרא שמו 'איש הא-להים' לומר שהתיר נדר לא-להים, וכן 'ויחל משה'.

ר' יוחנן מבהיר לנו את מהות "הדבר הקשה" שאמר משה לפני ה'. כיוון שהוא יושב (!) לפני ה' כמתיר נדרו, הוא שואלו בנוסח התרת נדרים אם הוא מתחרט על נדרו. ר' יוחנן מסתמך על פס' יד בפרקנו: "וַיִּנְחָם ה' עַל הָרָעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לְעַמּוֹ". משמעות הביטוי "וינחם ה'" היא - הביע חרטה, וכמובן מתעוררת תהייה קשה, שהרי אין לייחס לה' חרטה!¹
ג. "מפייס את ה'"

ורבי נחמיה אמר בשעה שעשו ישראל אותו מעשה, עמד לו משה מפייס את הא-להים אמר: רבון העולם עשו לך סיוע ואתה כועס עליהם? ! העגל הזה שעשו יהיה מסייעך, אתה מזריח את החמה והוא הלבנה, אתה הכוכבים והוא המזלות, אתה מוריד את הטל והוא משיב רוחות, אתה מוריד גשמים והוא מגדל צמחים. אמר הקב"ה: משה אף אתה טועה כמותם והלא **אין בו ממש**? ! אמר לו: אם-כן, למה אתה כועס על בניך? הוי: 'למה ה' יחרה אפך בעמך'.

ר' נחמיה מתמודד עם התמיהה שמעוררת שאלתו של משה: "למה ה' יחרה אפך?". האם לא ברורה הסיבה לכעסו של ה'? הרי עם ישראל שזכה לראות את כל הנסים והנפלאות שעשה ה' במצרים ועל ים סוף, ושרק לפני ארבעים יום שמע מפי הגבורה את האיסור על עבודה זרה, בונה עגל מזהב ומייחס לו את גאולת העם מצרים: "וַיִּקַּח מִיָּדָם וַיִּצַר אֹתוֹ בַּתְּהַרְט וַיַּעֲשֶׂהוּ עֵגֶל מִסֹּכָה וַיֹּאמְרוּ אֵלֶיהָ אֱלֹהֵיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֶעֱלֹךְ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם" (לב:ד).

הדרשן מציע לראות את שאלת משה כחלק מהרטוריקה של דברי הסנגוריה. כלומר, משה לא ציפה לתשובה מה' על שאלתו, אלא העלה אותה כדי לאשש, כביכול, את טענתו: "רבון העולם עשו לך סיוע ואתה כועס עליהם? !". אם אין ממש בעגל מה טעם לכעסו של ה' על עמו, כאילו עובדים הם את העגל כתחליף לה'. ולא זו אף זו- הגויים עלולים לטעות בכך שאתה **מתקנא** בעגל ולכן כילית את עמך מעל פני האדמה!²

פרשנות מוטעית זו עלולה הייתה להביא לחילול ה' בגויים, ולפיכך מניעתה מהווה נימוק משכנע לביטול גזירת הכליה. נימוק זה ישמש את משה גם לאחר חטא המרגלים (במ' יד:טז).³

ד. "בַּעֲפֹקָי, אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם"

לכאורה לא מובן ההקשר בין יציאת מצרים לסנגוריה על העם החוטא, אך המדרש מעלה את אחד הטיעונים הקשים:

א"ר הונא בשם ר' יוחנן משל לחכם שפתח לבנו חנות של בשמים בשוק של זונות, המבוי עשה שלו והאומנות עשתה שלה והנער כבחור עשה שלו יצא לתרבות רעה. בא אביו ותפסו עם הזונות התחיל האב צועק ואומר: הורגך אני! היה שם אוהבו אמר לו: אתה איבדת את הנער ואתה צועק כנגדו? ! הנחת כל האומנויות ולא למדתו אלא בשם והנחת כל המובאות ולא פתחת לו חנות אלא בשוק של זונות. כך אמר משה: רבון העולם הנחת כל העולם ולא שעבדת בניך אלא במצרים שהיו עובדין טלאים ולמדו מהם בניך, ואף הם עשו העגל. לפיכך אמר: 'אשר הוצאת מארץ מצרים' - דע מהיכן הוצאת אותם.

זו דוגמא מובהקת לדרשתו של ר' חמא בר חנינא שהזכרנו לעיל בסעיף א', בה משה "מעמיד פנים" כלפי ה'. עיקר הטענה מתבססת על ההשפעה הרעה של השהייה הממושכת במצרים, בה עבודת העגל הייתה שכיחה, ולכן אך טבעי הוא שהעם שהיה משועבד במשך מאות שנים עדיין לא הפנים את היותו בן חורין, ובעת משבר חזר למראות המוכרים לו. אלא שטענה זו מופנית כלפי "האב" !

ה. זכות אבות

הטיעון האחרון במסכת הסנגוריה כולל את שבועת הזרע והבטחת הארץ של ה' לאבות האומה:

¹ הגדיל לדרוש ר' שמעון בן-לקיש המציג את משה, כביכול, במעמדו של בעל המפר נדרה של אשתו. לפיכך "איש הא-להים" כביכול - בעל ה' ולא כפי פשוטו - איש של ה'. עיינו בפירוש הרב זאב וולף אינהורן, מחבר "ביאור מהרז"ר" על מדרש רבה (חי במאה ה-19 ונפטר בשנת תרכ"ג-1860), המסתמך על מדרש תהלים צ'.

² לפי המהרז"ר לדברים רבה, פרשה א, סימן ב. ומעין אותו טיעון ניתן למצוא בדברי המכילתא דרבי ישמעאל (מס' דבחדש יתרו פרשה ו): "שאל פלוסופוס אחד את רבן גמליאל, כתיב בתורתכם, כי אנכי ה' א-להיך אל קנא, וכי יש כח בעבודה זרה להתקנאות בה; גבור מתקנא בגבור, חכם מתקנא בחכם, עשיר מתקנא בעשיר, אלא יש כח בעבודה זרה להתקנאות בה".

³ טיעון דומה מופיע אף ביחזקאל לו:כב-כג.

'זכור לאברהם' למה מזכיר כאן שלשת אבות? אמרין רבנן אמר משה: אם שריפה הם חייבים, זכור לאברהם שנתן נפשו לכבשן האש לשרף על שמך ותצא שריפתו לשריפת בניו, ואם הריגה הם חייבים, זכור ליצחק אביהם שפשט צוארו ע"ג המזבח לישחט על שמך, ותצא הריגתו להריגת בניו, ואם גלות הם חייבין, זכור ליעקב אביהן שגלה מבית אביו לחרן ויצאו אלו באלו הוי: 'זכור לאברהם ליצחק ולישראל'.

לסיכום:

המדרש חושף כאן מסכת סנגוריה הבנויה לתלפיות במיטב סממני הרטוריקה. היא מורכבת מדברי פיוס בצד טענות קשות, ממשיכה ב"התרת נדרים" ובהעלאת חשש מחילול ה' בגויים (שעולה בחומרתו אף על חטא עבודה זרה!) ומסתיימת באזכור השבועה לאבות. עונש כליה על העם ח"ו אינו עומד במבחן ההבטחה והשבועה לאבות.

נאום כזה מפיו של הרעיא מהימנא (=הרועה הנאמן [משה רבנו]) של ישראל, אינו מותר אפשרות אלא לתוצאה אחת: "וַיִּנָּקֶם ה' עַל הָרָעָה אֲשֶׁר דָּבַר לַעֲשׂוֹת לְעַמּוֹ".

ד"ר יאיר ברקאי
ירושלים

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>